

*Пеший Д. А.,**здобувач кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ*

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ В ДОСУДОВОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню правової природи та сутності судового контролю як засобу забезпечення законності в досудовому кримінальному провадженні, встановленню його змістової відмінності від контрольної діяльності прокурора та керівника органу досудового розслідування.

Ключові слова: досудове кримінальне провадження, забезпечення законності, судовий контроль, слідчий суддя, змагальність сторін, прокурорський нагляд, відомчий процесуальний контроль.

Постановка проблеми. З розвитком кримінального процесуального законодавства, переходом кримінального процесу від розшукового до змагального типу ще більш актуальною стала проблема необхідності переосмислення повноважень державних органів і посадових осіб у сфері кримінального провадження, правового статусу його учасників, засобів забезпечення законності кримінальної процесуальної діяльності.

Законність – це засада (принцип), метод і режим суворого та неухильного дотримання та виконання всіма учасниками суспільних відносин норм права, встановлених законами та підзаконними нормативними актами. Іншими словами, законність – це і засада (принцип), і режим, і правовий метод одночасно. Із цим і пов'язаний багатогранний характер змісту законності [1, с. 163–164].

Будь-які спроби розкриття змісту законності, зокрема через концепцію природного права, спонукають дослідників до розгляду питання щодо співвідношення прав і обов'язків людини з повноваженнями держави. Вирішення цього питання тісно пов'язане з питанням забезпечення законності, у тому числі під час здійснення кримінального провадження. Співвідношення прав держави та особи виражається, зокрема, через встановлені державою засоби забезпечення законності кримінальної процесуальної діяльності.

Одним із найбільш дієвих засобів забезпечення законності в кримінальному провадженні є судовий контроль. Практика застосування слідчим суддею контрольних повноважень засвідчує, що судовий контроль у дійсності, а не формально став ефективним засобом правозахисту і, у супереч певним скептичним висловлюванням і побоюванням деяких науковців і практиків щодо можливої його неефективності, формального характеру і навіть негативного впливу на кримінальне провадження, доводить свою необхідність [2, с. 1].

Незважаючи на доведену та визнану необхідність й ефективність судового контролю як засобу забезпечення законності в досудовому кримінальному провадженні, теоретичне та практичне значення має дослідження змісту контрольної діяльності слідчого судді та її напрямів. З моменту введення в дію Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України в кримінальному провадженні почали широко застосовуватись судові процедури вирішення питань щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових), у тому числі негласних, дій, розгляду та вирі-

шення скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування та прокурора.

З'ясування теоретичних і прикладних питань здійснення судового контролю в досудовому кримінальному провадженні є вкрай важливим для розуміння його дійсного призначення в сучасному кримінальному процесі та побудови на цій основі єдиної науково обгрунтованої концепції подальшого розвитку кримінального процесуального законодавства, підвищення його ефективності в напрямі забезпечення законності кримінальної процесуальної діяльності.

У теорії кримінального процесу до проблематики судового контролю загалом і до його здійснення за окремими напрямами зверталось багато вітчизняних науковців, а саме: О.В. Бочковий, О.В. Войтов, С.Г. Герасименко, І.В. Гловюк, Ю.М. Грошевський, О.В. Капліна, Д.П. Кисленко, В.Г. Клочков, В.Я. Корсун, О.П. Кучинська, А.В. Лук'янова, В.В. Назаров, А.В. Пазюк, М.А. Погорельський, Ю.О. Сапельнікова, Ю.В. Скрипіна, Т.С. Соколан, Р.І. Тракало, А.Р. Туманянц, Л.Д. Удалова, Т.В. Чабайковський, Л.В. Черечукіна, О.Л. Чорнобай, В.І. Чорнобук, М.Г. Шавкун, Л.В. Шала, О.Г. Шило, С.В. Шмаленя та ін.

Наукові праці зазначених вище дослідників є надійною теоретичною базою здійснення судового контролю в кримінальному провадженні. Проте значна частина цих праць ґрунтується на положеннях КПК України 1960 р. і не висвітлює існуючої практики застосування правових норм в умовах дії оновленого кримінального процесуального законодавства України.

Наведене засвідчує необхідність наукового дослідження сутності судового контролю як засобу забезпечення законності в досудовому кримінальному провадженні з урахуванням сучасного стану розвитку законодавства та практики його застосування.

Метою статті є з'ясування правової природи та сутності судового контролю як засобу забезпечення законності в досудовому кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Законність як політико-правовий режим у державі забезпечується діяльністю відповідних державних органів і посадових осіб. Ця діяльність здійснюється в різний спосіб і різними засобами. До їх числа належать суспільно-політичні, державно-правові, організаційні заходи, що в сукупності є системою засобів забезпечення законності.

В Україні цю систему утворюють такі основні групи засобів забезпечення законності в державному управлінні:

1) різні види контрольної діяльності у сфері державного управління з боку державних органів, у тому числі судових, органів місцевого самоврядування і громадських організацій;

2) різні способи реагування державних органів, насамперед органів виконавчої влади, на звернення громадян (пропозиції, заяви і скарги) з метою правової охорони і захисту їхніх прав і свобод;

3) здійснення спеціалізованого судового захисту порушених прав і свобод громадян у порядку адміністративного судочинства;

4) притягнення до різних видів юридичної відповідальності посадових осіб державних органів за протиправні дії у сфері державного управління, а також, у необхідних випадках, застосування заходів адміністративної відповідальності до громадян, які своїми протиправними діями порушують встановлений порядок управління [3, с. 209–210; 4].

Виходячи з концепції поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову, можна виділити такі види державного контролю: контроль, що здійснюється органами виконавчої влади, парламентський та судовий контроль. Наряду з державним контролем існує ще й суспільний (соціальний) контроль.

Судові належить центральне місце в усій правовій системі. Саме суд уособлює істинне право та істинну справедливість. Чим вищою є роль, авторитет суду та правосуддя загалом, чим більшою незалежністю та самостійністю наділений суд стосовно представницьких органів і органів управління, тим вищим у державі є рівень законності та демократії, тим надійніше захищені права та свободи громадян від можливих порушень [5; 6].

Контрольна функція суду визнається однією з провідних у всьому світі. Загальна декларація прав людини встановлює право кожної людини на ефективне відновлення в правах компетентними національними судами у випадку порушення її основних прав, наданих конституцією та законами. Право на судовий захист закріплене також у ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, ч. 1 ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод.

В Україні спочатку Концепцією судово-правової реформи (1992 р.), а згодом і Концепцією реформування кримінальної юстиції (2008 р.) запроваджувалась і відстоювалась ідея судового контролю за законністю й обґрунтованістю процесуальних рішень слідчих органів, які обмежують права громадян.

Сьогодні в чинному КПК України ідеї розвитку судового контролю на стадії досудового розслідування знайшли чіткий і детальний вираз, що стало закономірним підсумком розвитку цього правового інституту згідно з положеннями Конституції України та відповідає загально визначеним міжнародно-правовим стандартам у галузі захисту прав людини і громадянина. Формами та видами судового контролю відповідно до його положень є: 1) судовий контроль, що здійснюється за клопотанням сторони обвинувачення (видами цього контролю є: контроль при дачі дозволів на застосування заходів забезпечення кримінального провадження; контроль при дачі дозволів на проведення слідчих (розшукових) дій, що пов'язані із суттєвим обмеженням конституційних прав і свобод особи; контроль при дачі дозволів на проведення негласних слідчих (розшукових) дій, що пов'язані із суттєвим обмеженням конституційних прав і свобод особи); 2) судовий контроль, що здійснюється за клопотанням сторони захисту (видами цього контролю є: контроль при дачі дозволів на проведення слідчих (розшукових) дій; контроль при розгляді скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора); 3) судовий контроль, що здійснюється за власною ініціативою слідчого судді (ст. 206 КПК України) [2, с. 7].

Слід зазначити, що судовий контроль як засіб забезпечення законності в досудовому кримінальному провадженні, на відміну від прокурорського нагляду (процесуального керівництва досудовим розслідуванням) та відомчого контролю, має іншу правову природу і контролем, у традиційному значенні, не виступає.

Слід зазначити, що загальноживане значення англомовного слова контроль (control) передбачає не тільки перевірку або моніторинг чого-небудь, але також і забезпечення того, що будуть прийняті коригувальні заходи або заходи із застосуванням

(санкцій), якщо результати перевірки або моніторингу вказують на таку необхідність.

Контроль передбачає керівництво, спрямування, допомогу у виборі рішення чи дії з метою досягнення найкращого результату, запобігання допущенню помилок і порушень.

Ефективний контроль є можливим із боку осіб, які об'єднані єдиними цілями, задачами та інтересами. Діяльність тих, хто контролює, а також діяльність тих, кого контролюють, має бути як мінімум однорідною, тобто об'єднаною єдиними цілями та задачами. Для них є характерними загальний порядок діяльності, спільні процесуальні засоби та повноваження, яких у контролюючої особи звичайно ж більше, оскільки вона вправі скасовувати, змінювати рішення та дії особи, діяльність якої контролює.

Обов'язковою властивістю відносин контролю є також те, що при здійсненні контрольних повноважень відповідна особа вправі і зобов'язана здійснювати керівництво діяльністю підконтрольної особи. Так, керівник органу досудового розслідування під час здійснення процесуального відомчого контролю не тільки перевіряє законність, правильність дій і рішень слідчого, а й у разі допущення слідчим порушень вимог законодавства вживає заходів щодо їх усунення, дає письмові вказівки, зокрема про подальше спрямування розслідування, фактично підказуючи слідчому, навчаючи його (ст. 39 КПК України). Це повною мірою стосується і прокурора як процесуального керівника слідчого (ст. 36 КПК України). Водночас це ніяк не може стосуватись відносин між судом і прокурором, органом досудового розслідування в змагальному типі кримінального провадження.

У змагальному провадженні суд, здійснюючи контрольні повноваження під час досудового розслідування, не може одночасно здійснювати і керівництво розслідуванням із метою досягнення найбільш ефективного результату. Суд повинен залишатись об'єктивним і неупередженим. За таких умов суд, визнаючи рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування, прокурора незаконними та необґрунтованими, залишається байдужим до кінцевого результату розслідування і не може давати будь-яких вказівок органу досудового розслідування, прокурору, крім як про забезпечення прав учасників провадження у відповідності із законом і правозастосовною практикою з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. За таких обставин діяльність суду не може бути визнана «контролем» у традиційному значенні.

Розширення повноважень суду з перевірки законності рішень і дій органів досудового розслідування виступає логічним у кримінальному процесі змішаного типу з переважанням розшукових начал. У кримінальному процесі змагального типу, у якому сторони обвинувачення та захисту самостійно обстоюють свої правові позиції, права, свободи і законні інтереси засобами, передбаченими законом (ч. 1 ст. 22 КПК України), коли відділення суду від діяльності сторін є одним із основних положень, розширення повноважень суду (в особі слідчого судді) з контролю за діяльністю сторони обвинувачення видається не зовсім нелогічним і може бути пояснене лише спробами забезпечення прав особи засобами судового захисту на більш ранніх етапах кримінального провадження.

Як вказує В.Я. Марчак, вагомість та ефективність судового контролю за дотриманням прав людини полягає в тому, що навіть сам факт його існування справляє позитивний вплив на роботу правоохоронних органів. Нагромаджений досвід у цій сфері демонструє двоякий ефект цього інституту. По-перше, суд, визнавши, що є порушення прав людини, забезпечує їх відновлення. По-друге, підвищується рівень якості роботи

в правоохоронних органів у кримінальних провадженнях, що підлягають судовому контролю. Значення судового контролю полягає насамперед у цьому непрямому впливі, оскільки основна мета судового контролю, на думку автора, полягає в тому, щоб досудове розслідування в кримінальних провадженнях проводилось із додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями [7, с. 145–146]. «З огляду на принцип публічності, – стверджує Ю.В. Скрипіна, – змістом переслідуваного інтересу під час здійснення слідчим суддею своїх повноважень є забезпечення прав і свобод учасників кримінально-процесуальної діяльності, в умовах дотримання вимог чинного законодавства» [8, с. 59].

Не заперечуючи цих тверджень по суті, разом із тим хотілось би зазначити, що прокурор і органи досудового розслідування за змістом закону повинні здійснювати досудове розслідування законно, із додержанням засади верховенства права, забезпечуючи права і свободи учасників кримінальної процесуальної діяльності, в умовах дотримання вимог чинного законодавства. Їх інтереси в кримінальному провадженні повинні відображати інтереси держави та суспільства у сфері боротьби зі злочинністю. В іншому випадку доведеться презюмувати некомпетентність, непрофесійність, а в окремих випадках і злочинність посадових осіб органів досудового розслідування, прокурорів.

Цікавим є той факт, що під час обговорення питань, пов'язаних із здійсненням процесуального контролю в досудовому кримінальному провадженні, зазвичай відбувається наукова полеміка щодо того, що є більш ефективним – судовий контроль чи прокурорський нагляд, прокурорський нагляд чи відомчий контроль керівника слідчого підрозділу. Ця полеміка триває доволі давно і прийняття чинного КПК України її остаточно не припинило, зокрема в частині питань, пов'язаних із межами сфери судового контролю в досудовому кримінальному провадженні.

Пропозиції та позиції, що висловлюються в юридичній літературі, і які пов'язані як із намаганням розширити повноваження суду в досудовому кримінальному процесі, так і з прагненням до їх звуження, визначаються насамперед різним розумінням цілей правосуддя та їх ієрархії [9, с. 62].

На наш погляд, слід погодитись із тими науковцями, які вважають, що діяльність суду (у тому числі в особі слідчого судді) у досудовому кримінальному провадженні здійснюється в межах виконання судом своєї основної функції – правосуддя. Зміст саме цієї функції, що є виключною компетенцією суду, обумовлює вирішення судом питань, пов'язаних із кримінальною відповідальністю певної особи, не тільки в судових стадіях кримінального провадження, а й у досудовому кримінальному провадженні, у межах якого формулюються підозра та обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення.

Для того, щоб сторона обвинувачення не мала значних переваг перед стороною захисту під час вирішення питань, пов'язаних із реалізацією кримінальної відповідальності, у досудовому кримінальному процесі повинен бути присутнім суд, який при цьому не виступає контролером у досудовому провадженні, оскільки, як правильно зазначає Л.М. Лобойко, контролерів (начальник слідчого підрозділу – безпосередній та інші за ієрархією) і наглядачів (прокурори) на досудовому провадженні вистачає, але всі вони виконують обов'язок викриття винної особи, тобто здійснення функції кримінального переслідування. Суд же втручається у вирішення всіх найважливіших питань, пов'язаних із поступовою реалізацією кримінальної відповідальності особи. Він виконує роль арбітра в змагальній діяльності сторін обвинувачення та захисту. Таким чином, під

час досудового провадження суд виконує не контрольну функцію, а функцію правосуддя. Звичайно, він не вирішує справу остаточно з постановленням вироку. Проте діяльність у досудових стадіях, як відомо, здійснюється не тільки до суду, а й для суду. Тому суб'єкт, який у майбутньому буде приймати рішення про винуватість особи – суд – повинен із перших етапів кримінального процесу бути причетним до процесуальної діяльності. Однак не в плані виконання контрольної функції, про яку прийнято говорити в процесуальній теорії і в практиці судочинства, а в плані забезпечення змагальності сторін. Функція ж контролю і пов'язаного з ним захисту прав і свобод людини є не кримінально-процесуальною, а загально-правовою. Вона поширюється на всі сфери правозастосовної діяльності, у тому числі й на кримінальний процес [10, с. 198–203; 11, с. 72–73].

Висновки. Уся історія розвитку кримінального процесу засвідчує все більше віддалення досудового провадження від судового розгляду. Це виступає однією з гарантій незалежності суддів під час постановлення судового рішення від органів виконавчої влади, якими є органи досудового розслідування та прокурор. Відповідно в досудовому кримінальному провадженні використовуються свої засоби забезпечення законності, серед яких важливе місце займає судовий контроль. Судовий контроль як діяльність суду в досудовому кримінальному провадженні, на відміну від діяльності керівника органу досудового розслідування та прокурора, наповнена іншим змістом і спрямована виключно на забезпечення законного та обґрунтованого обмеження основоположних конституційних прав і свобод людини.

Актуальним і важливим у цьому напрямі є формулювання загальної кримінальної процесуальної норми, що встановлювала б єдиний порядок здійснення слідчим суддею контрольної діяльності в досудовому кримінальному провадженні.

Література:

1. Пеший Д.А. Законність як політико-правовий режим і засада кримінального провадження / Д.А. Пеший // Проблемні питання застосування КПК України в сучасних умовах : матеріали круглого столу (Київ, 4 квітня 2014 року). – К. : ФОП Ліпкан О.С., 2014. – С. 163–166.
2. Тракало Р.І. Судовий контроль за дотриманням права на повагу до приватного життя : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Р.І. Тракало ; Академія адвокатури України. – К., 2014. – 20 с.
3. Державне управління: європейські стандарти, досвід та адміністративне право / [В.Б. Авер'янов, В.А. Дерезь, М.І. Ославський та ін.]; за заг. ред. В.Б. Авер'янова. – К. : ЮСТІНІАН, 2007. – 287 с.
4. Павленко С.В. Засоби забезпечення законності та правопорядку діяльності органів місцевого самоврядування : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.04 / С.В. Павленко ; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2010. – 19 с.
5. Ремескова Ю.О. Судова влада в системі поділу влади : [монографія] / Ю.О. Ремескова ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Х. : Право, 2014. – 191 с.
6. Мірошниченко С.С. Судова влада в Україні: проблеми протидії злочинним посяганням на правосуддя / С.С. Мірошниченко ; Нац. акад. прокуратури України. – К. : ПВК «Десна», 2013. – 663 с.
7. Марчак В.Я. Судовий контроль за дотриманням прав людини згідно з кримінальним процесуальним законодавством України / В.Я. Марчак // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 141–146.
8. Скрипіна Ю.В. Слідчий суддя в системі кримінально-процесуальної діяльності (порівняльно-правове дослідження) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ю.В. Скрипіна ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2008. – 219 с.
9. Удалова Л.Д. Суд як суб'єкт кримінально-процесуального доказування : [монографія] / Л.Д. Удалова, В.Я. Корсун. – К. : «Видавничий дім «Скіф», 2012. – 168 с.
10. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальна компетенція : [монографія] / Л.М. Лобойко. – Д. : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2006. – 186 с.

11. Рогальська В.В. Змагальність у досудовому провадженні : [монографія] / В.В. Рогальська ; за наук. ред. Л.М. Лобойка. – Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2012. – 172 с.

Пеший Д. А. Судебный контроль как средство обеспечения законности в досудебном уголовном производстве

Аннотация. Статья посвящена исследованию правовой природы и сущности судебного контроля как средства обеспечения законности в досудебном уголовном производстве, установлению его сущностного отличия от контрольной деятельности прокурора и руководителя органа досудебного расследования.

Ключевые слова: досудебное уголовное производство, обеспечение законности, судебный контроль, след-

ственный судья, состязательность сторон, прокурорский надзор, ведомственный процессуальный контроль.

Peshiy D. Judicial control as an instrument for ensuring of legality in pre-judicial criminal proceedings

Summary. The article is devoted to research of the legal nature and essence of judicial control as means of ensuring of legality in pre-judicial criminal proceedings, to establishment of its intrinsic difference from control activity of the prosecutor and the head of body of pre-judicial investigation.

Key words: pre-judicial criminal proceedings, law enforcement, judicial control, investigative judge, competitiveness of the parties, public prosecutor's supervision, departmental procedural control.